

НЕЗАВЕРШЕНІ СИНТАКСИЧНІ КОНСТРУКЦІЇ ЯК ЗАСІБ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ ПОНЯТТЯ «ВІДСУТНІСТЬ» У ТВОРЧОСТІ С. Д. ДОВЛАТОВА

INCOMPLETE SYNTAX CONSTRUCTIONS AS A SYNTAX METHOD OF REPRESENTATION OF THE NOTION OF «ABSENCE» IN THE NOVELS BY S. D. DOVLATOV

Корнєєва О.М.,

orcid.org/0000-0003-1023-7135

аспірантки кафедри зарубіжної літератури і слов'янських мов

Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди

У статті розглядаються незавершені синтаксичні конструкції як засіб репрезентації поняття «відсутність» у творчості С. Д. Довлатова. Матеріалом для дослідження слугувала повість письменника «Ремесло». На підставі твердження про те, що поняття «відсутність» виступає одним із первинних, дослідниця робить припущення, що це поняття реалізується у мові та мовленні не лише у лексичній підсистемі, а й у граматиці, передусім, на синтаксичному рівні. Метою роботи є визначення особливостей функціонування незавершених речень як засіб вираження поняття «відсутність» на синтаксичному рівні мовної системи.

Незавершені речення аналізуються з огляду на когнітивний синтаксис. Автор класифікує їх за мірою відсутності vs наявності детальної інформації. У творі С. Д. Довлатова частотні незакінчені конструкції виражаються номінативними неповними поширеними однорідними реченнями. Дослідниця вважає, що об'єднати їх у складні речення було б неможливо за смыслом. Письменник окреслює лише найбільш значущі елементи, пропущена інформація виступає для нього другорядною. Такий текст сприймається як уривок усного мовлення, створюється атмосфера невимушеної бесіди.

Також для аналізу незавершених синтаксичних конструкцій застосовується поширена в нейролінгвістиці мовленнєва модель Мілтона Г. Еріксона. Завдяки використанню мінімальної кількості інформації в незавершених реченнях при описі подій або персонажів, С. Д. Довлатов створює універсальні образи, які кожний реципієнт може доповнити, спираючись на власний досвід.

Можна зробити висновок, що незавершені речення виступають репрезентантами поняття «відсутність» на синтаксичному рівні мовної системи. Їх функції різняться в залежності від відсутності vs наявності достатнього об'єму інформації для однозначного розуміння тексту. На думку автора, репрезентація поняття «відсутність» шляхом використання незавершених конструкцій на синтаксичному рівні слугує для створення ефекту наближення письмового мовлення до усного. Для полегшення сприйняття інформації великих частин тексту розділяють такими конструкціями, що сприяє утриманню уваги читача. Використання незавершених речень допомагає створювати універсальні образи, які є близькими будь-якому реципієнту. Такі конструкції підвищують експресивність тексту.

Ключові слова: поняття «відсутність», незавершені синтаксичні конструкції, С. Д. Довлатов, когнітивна лінгвістика, синтаксис, російська мова.

The article analyses incomplete syntactic constructions as a way of representing the notion of «absence» in the texts by S. D. Dovlatov. The material for the study was Dovlatov's novel «Craft». As a result of the statement that notion of «absence» is one of the primary ones, the researcher suggests that this notion is realized in language and speech not only in the lexical subsystem, but also in grammar, especially at the syntactic level. The aim of the work is to define the peculiarity of the functioning of incomplete sentences as a way of expressing the notion of «absence» at the syntactic level of the language system.

Incomplete sentences are analyzed by means of cognitive syntax. The author classifies them according to search and available detailed information. In S. D. Dovlatov's work there are frequent incomplete constructions, which are expressed by nominative incomplete common homogeneous sentences. The researcher believes that it would be impossible to combine them into complex sentences. The writer outlines only the most important elements, all the rest of the details are secondary. It makes a written text look like oral speech.

Also, the incomplete syntactic constructions are analyzed with Milton G. Erickson's speech model. S. D. Dovlatov created universal images by using a minimum amount of information in incomplete sentences when describing events or characters. That's why each reader can complement such constructions, based on their own experience.

It can be concluded that incomplete sentences are representatives of the notion of «absence» at the syntactic level of the language system. Their functions differ from the possibilities compared to the availability of sufficient information for a clear understanding of the text. According to the author, the representation of the notion of «absence» by using incomplete constructions at the syntactic level serves to create the effect of approximation of written speech to oral. To enhance the acceptance of information in certain parts of the text differ in such constructions, which helps to retain the attention of readers. The use of completed sentences creates non-universal images that are close to any recipient. This design increases the expressiveness of the text.

Key words: the notion of «absence», incomplete syntactic constructions, S. D. Dovlatov, Cognitive linguistics, syntax, Russian language.

Постановка проблеми. Базові поняття, такі як «життя», «смерть», «кохання», «родина», «істина», часто стають об'єктами лінгвістичних досліджень, оскільки належать до онтологічних та аксіологічних. Поняття ж «відсутність» не менш універсальне, тому що є невід'ємною частиною картини світу будь-якої культури та виступає складовою в формуванні уявлень людини про світ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Це поняття почало привертати увагу упродовж останнього десятиліття. Так, російська філологиня Т. Л. Верхотулова аналізувала особливості універсальної категорії відсутність в якості метапоняття при інтерпретації лексичної та граматичної семантики на базі англійської та російської мов. Український літературознавець Ф. М. Штейнбук ввів поняття «топос відсутності» і вивчає його значення в художньому тексті. На сьогодні найбільш ґрунтовне дослідження поняття «відсутність» провела український науковець О. В. Радчук, яка висвітлила семантику засобів вираження поняття «відсутність» у російській мові. Але більшість філологів розглядають репрезентацію поняття «відсутність» на лексико-семантичному рівні мовної системи. Нашу увагу акцентовано на аналізі і поясненні з когнітивного погляду репрезентацію (або експлікацію цього поняття синтаксичними одиницями. Вважаємо, що у дослідженнях синтаксичного рівня мовної системи за різними критеріями, стає очевидним факт, що парадигмальні параметри існують лише у бінарній опозиції *наявність vs відсутність*. Відсутність одного з членів парадигми набуває значущості лише у кореляції з наявністю. Мовознавці убачають більш значущою наявність тих чи тих синтаксичних показників, які зафіксовані у мові та функціонують у мовленні, у той час як роль відсутності певних елементів часто має вагомість для аналізу та інтерпретації тексту.

Незавершені синтаксичні конструкції відіграють важливу роль у сучасних дослідженнях когнітивного синтаксису, але значення цих синтаксичних конструкцій у репрезентації поняття «відсутність» лінгвістами детально не аналізувалося, що і зумовило актуальність нашої теми.

Метою нашого дослідження є встановлення особливостей функціонування незавершених речень як синтаксичного засобу репрезентації поняття «відсутність» на матеріалі повісті С. Д. Довлатова «Ремесло».

На підставі твердження про те, що поняття «відсутність» виступає одним із первинних, ми робимо припущення, що це поняття зреалізовано

у мові та мовленні не лише у лексиці, а й у граматиці, передусім, на синтаксичному рівні.

Постановка завдання. Вищезазначене вимагає вирішення наступного **завдання**: проаналізувати незавершені синтаксичні конструкції – як способу вербалізації поняття «відсутність» у творчості С. Д. Довлатова з огляду когнітивного синтаксису.

Виклад основного матеріалу. Ми аналізуємо увесь навколишній світ з точки зору бінарної опозиції *наявність vs відсутність*, і часто від цієї варіації залежить якість нашого життя: чи є достатньо їжі, безпечне місце, ресурси. Український літературознавець Ф. М. Штейнбук, який увів поняття «топос відсутності» писав: «Корелят відсутності актуалізується винятково за умови присутності... Інакше кажучи, присутність від початку містить у собі потенцію відсутності, і так само, як присутність на онтологічному рівні передбачає обов'язкову наявність певного місця, у якому здійснюється присутність, відповідно реалізується й відсутність, тобто в конкретному місці, попередньо забезпеченому присутністю» [7, с. 69]. Тобто, бінарні поняття *наявність vs відсутність* існують лише разом і мають однаково важливе значення для аналізу тексту. Саме тому поняття «відсутність», як одне з первинних у підсвідомості людини набуває особливої значущості у дослідженні мовних явищ з когнітивного огляду.

Мовна система також заснована на біполярності *наявність vs відсутність*. Так, на синтаксичному рівні це репрезентується в наступних протиставленнях: при аналізі простих речень, в залежності від наявності конкретних членів речення, ми поділяємо їх на поширені (наявні другорядні члени) та непоширені (відсутні); повні (два головні члени) та неповні (відсутній один із головних членів), ускладнені та неускладнені, і т. д. Частотність і вибір конкретного типу речення визначається особливістю селекції мовних засобів із наявних у системі. Це відбувається свідомо, що уможливує виявлення причин та способів репрезентації поняття «відсутність» у творах С. Д. Довлатова, поясненню авторського стилю.

На окрему увагу заслуговують незавершені синтаксичні конструкції, у яких частина інформації опущена. За стилістичним енциклопедичним словником російської мови під редакцією М. М. Кожині «усічені, або незавершені, перервані речення, виникають і функціонують у конкретних усних або письмових речових актах і розрізняють ступінь визначеності невиказаної інформації. [6, с. 475]. Такі речення є репрезен-

тантами поняття «відсутність», тому що зміст може транслюватися одним членом речення, на який навантажено і наголошено основна ілюкція висловлювання. Незавершені конструкції можуть виражати:

- конкретну інформацію, навіть однозначну:

1) *Они растались значительно позже, когда все было хорошо...* [2, с. 10] 2) *Теперь я вынужден переписать рассказы заново, и они станут лучше...* [2, с. 12];

- неповну, яка допускає декілька варіантів розуміння: 3) *Черные дворы...* 4) *Зарождающаяся тяга к плевсу...* 5) *Мечты о силе и бесстрашии...* [2, с. 12].

Проаналізуємо різновиди незавершених речень на матеріалі твору С. Д. Довлатова «Ремесло». У перших двох прикладах, усічені конструкції виступають повними складними реченнями (1–складнопідрядне, повне, неускладнене, незавершене; 2 –складносурядне, повне, неускладнене, незавершене), вони виражають усю потрібну інформацію. У цьому випадку перерваність виконує експресивну функцію, а саме, віддзеркалює емоційний стан С. Д. Довлатова, переданий змістом речення (замисленість, сум, сарказм), а також репрезентує у тексті прийоми усного мовлення (паузація). У інших прикладах (3, 4, 5) – неповні номінативні поширені незавершені речення ЩО??. Відсутність дієслова позбавляє їх дії, робить неоднозначними, вони сприймаються реципієнтами як сталі образи, і у кожного будуть виникати різні асоціації. Такі речення наближують письмове мовлення до спогадів. Процес мислення, що відбувається поступово, ніби «по крокам» фіксується мовними знаками.

Творчість С. Д. Довлатова стала матеріалом для дослідження, тому що у повістях письменника можна виокремити чисельні приклади експресивного синтаксису. Так, у «Ремеслі» авторська мова, особливо спогади, майже виключно складаються з незавершених синтаксичних конструкцій, що викликає закономірне питання про мету цього прийому. Ми підтримуємо теорію С. Пінкера, відомого канадсько-американського психолінгвіста і когнітолога, що людина членує навколишній світ так, як це уможливує зробити її рідна мова. Він писав: «Ми виділяємо в світі явища ті чи ті категорії і типи зовсім не тому, що вони самоочевидні; навпаки, світ постає перед нами як калейдоскопічний потік вражень, який повинен бути організований нашою свідомістю, а це значить в основному – мовною системою, що зберігається в нашій свідомості» (переклад наш – О.К.) [4, с. 25]. Тобто, сприймаючи світ по-різ-

ному, усі носії певної мови мають однаковий набір мовних одиниць для опису навколишнього світу і власного досвіду. І кожний мовець і митець намагається підібрати найвлучніші конструкції для відображення загальної картини світу. Водночас саме завдяки різноманітності можливостей синтаксису російської мови мовлення письменника набуває індивідуальних рис. Усі повісті С. Д. Довлатова були написані саме рідною мовою, хоча він володів англійською і довгий час жив в Америці. У «Заповіднику» письменник зазначав: «Мова. Розмовляючи іншою мовою, ми втрачаємо вісімдесят відсотків своєї особистості. Ми втрачаємо можливість жартувати, іронізувати» (Переклад наш – О. К.) [1, с. 236]. Важко не погодитися, що навіть довгий час перебуваючи в іншомовному середовищі людина залишається обмеженою у точності вираження власних думок. Більш того, прозаїк уособлює себе з мовою. Одночасно С. Д. Довлатов порушує російськомовну писемну традицію висловлюватися складними реченнями. Саме поширеність незавершених синтаксичних конструкцій наближує його стиль до англійських авторів, що підвищує експресивність творів. Незавершені речення надають змоги читачеві членувати текст і активізувати його конотативне значення. Репрезентація поняття «відсутність» усіченими реченнями слугує підкресленню найважливіших елементів з точки зору мовця, виділяють нове шляхом відсутності відомого. Упущенні ж деталі виступають другорядними. Це також стирає межу між письмовим мовленням та усним, створює враження невимушеної розмови з автором: «*Бесконечные переэкзаменовки... Несчастливая любовь, окончившаяся женитьбой... Знакомство с молодыми ленинградскими поэтами – Рейном, Найманом, Бродским...*» [2; с. 13]. Незакінчені конструкції в прикладах, які аналізуються, виступають номінативними неповними поширеними однорідними реченнями. Об'єднати їх у складні речення було б неможливо за смыслом. Упущена інформація виступає для автора другорядною, окреслюючи лише найбільш значущі елементи. Такий текст сприймається як уривок усного мовлення, ніби автор розповідає знайомому, як склалося його життя.

Цікава для аналізу незавершених синтаксичних конструкцій є мовленнєва модель Мілтона Г. Еріксона, розроблена одним з найвідоміших психіатрів ХХ століття. Ця модель використовується в нейролінгвістиці для створення відчуття довіри під час спілкування та навіювання певних думок слухачеві. Модель ґрунтується на

твердженні, що незавершені синтаксичні конструкції та пропущені члени речення залишають реципієнтові можливість для підсвідомого заповнення пропущеної інформації. М. Г. Еріксон наводить наступний приклад: «Я знаю, що Ви здібна дівчина...» Здібна до чого? На думку психіатра кожна людина підсвідомо доповнює незакінчене речення, тим що важливо для неї. Водночас слухач або читач починає сприймати таку модель письмового або усного мовлення як особисту. [3, с. 312] Саме такий ефект ми можемо спостерігати при читанні творів С. Д. Довлатова, яким властиві незавершені синтаксичні конструкції. Розглянемо контекст, у якому автор описує свою біографію.

Толстый застенчивый мальчик... Бедность... Мать самокритично бросила театр и работает корректором...

Школа... Дружба с Алексеем Лаврентьевым, за которым приезжает «форд»... Алеша шалит, мне поручено воспитывать его... Тогда меня возьмут на дачу... Я становлюсь маленьким губернатором... Я умнее и больше читал... Я знаю, как угодить взрослым...

Бесконечные двойки... Равнодушие к точным наукам... Совместное обучение... Девочки... Алла Горшкова... Мой длинный язык... Неуклюжие эпиграммы... [2, с. 12].

Аттестат зрелости... Производственный стаж... Типография имени Володарского... Сигареты, вино и мужские разговоры... Растущая тяга к плембу. (То есть буквально ни одного интеллигентного приятеля.)

Университет имени Жданова (Звучит не хуже, чем «Университет имени Аль Капоне...») Филфак... Прогулы... Студенческие литературные упражнения... [2, с. 13]

Цілий підрозділ «Невидимої книги» складається переважно з незавершених синтаксичних конструкцій. Сам автор називає це «повідомляти певні деталі біографії... пунктиром» (переклад наш – О. К.) [2, с. 12]. Але насправді читач не отримує жодної конкретної інформації: *Толстый застенчивый мальчик...* – Як виглядає хлопчик? Скільки йому років? *Бедность...* – У мозку читача виникають питання: «Злидарство конкретної родини чи мається на увазі найближче оточення дитини? Що стало її причиною? У чому саме виражається?» Відсутність деталей робить образи універсальними, зрозумілими та близькими реципієнтам будь-якого віку та національності, невідкладними часу. Завдяки незаверше-

ним реченням кожний має можливість уявити власний портрет письменника. Факти біографії (його дитинство, шкільні роки, студентство) видаються схожими на досвід людини, яка сприймає текст. Незважаючи на те, що цю мовленнєву модель запропонували фахівці з психолінгвістики, ми вважаємо, що її доцільно розглядати і в когнітології, зокрема у когнітивній лінгвістиці як приклад зв'язку сприйняття мовлення і когнітивних процесів реципієнта, викликаних новою інформацією та переданих мовними засобами.

Окремо необхідно розглянути обірвані речення, з додатковими знаками пунктуації:

Да это же писатель!.. Расстреливать надо таких писателей!.. [2, с. 10].

Мало ли загадочных типов шатается по бульварам?.. [2, с. 26].

Спрашивается, кому мы были нужны в Америке?.. [2, с. 83].

Университет имени Жданова (Звучит не хуже, чем «Университет имени Аль Капоне...») [2, с. 12].

На відміну від попередніх прикладів, у наведених реченнях подається однозначна інформація. У даному випадку незавершені синтаксичні конструкції, як засіб репрезентації поняття «відсутність» слугують для передачі паузації, таких внутрішніх станів мовця, як замисленість, розчарованість. Для підсилення експресивності С. Д. Довлатов використовує додаткові знаки пунктуації, такі як знак оклику, питання, дужки.

Висновки. Підсумовуючи вищезазначене, можемо зробити висновок, що на синтаксичному рівні незавершені синтаксичні конструкції виступають одним із репрезентантів поняття «відсутність» на синтаксичному рівні мовної системи. У залежності від кореляції *відсутності vs наявності* достатньої кількості інформації усичені речення можуть виконувати різні функції. Відсутність деталей, достатніх для однозначного розуміння, використовується для позначення паузації, що наближує письмове мовлення до усного; розбиття великих частин тексту для полегшення сприйняття інформації; утримання уваги читача; створення універсальних образів, близьких будь-якому реципієнту; підвищення експресивності тексту.

Перспективу розроблення теми вбачаємо в дослідженні репрезентації поняття «відсутність» на інших засобах стилістичного синтаксису в російській мові на матеріалі творчості С. Д. Довлатова.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Довлатов С. Д. Собрание сочинений. 2 т. Санкт-Петербург: Издательство «Азбука», 1999. 396 с.
2. Довлатов С. Д. Собрание сочинений. 3 т. Санкт-Петербург: Издательство «Азбука», 1999. 457 с.
3. НЛП. Полный курс гипнотических техник Милтона Эриксона / Бэндлер Р и др. Москва: АСТ, 2018. 512 с.
4. Пинкер С. Язык как инстинкт. Москва: Ленанд, 2016. 464 с.
5. Радчук О. В. Семантика засобів вираження поняття «відсутність» у російській мові: лінгвокогнітивний аспект: дис... д. філол. н.: 10.02.02. Харків, 2020. 400 с.
6. Синтаксический энциклопедический словарь русского языка / под. ред. М. Н. Кожинной. Москва: Флинта, 2019. 696 с.
7. Штейнбук Ф. М. Конвергенція топосу відсутність у творах сучасної світової літератури. *Слово і час*. 2014. № 4. С. 68-75.